

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ

***Анотація.** «Сенс життя» – один із найбільш ємних, складних, суперечливих і одночасно найбільш затребуваних дефініцій теорії і практики гуманітарних наук, тому що не тільки відображає соціокультурні прагнення європейської цивілізації, конкретної людини, але й формує їх. У зв'язку з цим значне місце необхідно віднести міжпредметним зв'язкам, що властиво сучасній науці в цілому. Це, у свою чергу, дозволяє реалізувати міждисциплінарний підхід до вивчення сучасного освітнього процесу, особливостям діяльності його суб'єктів, розкриттю виховних ресурсів вищої школи. Виявленню педагогічного потенціалу феномену «смысложиттєві орієнтації особистості» присвячена дана стаття.*

***Ключові слова:** сенс життя, смысложиттєві орієнтації, юнацький вік, життєві плани, цілі.*

Постановка проблеми. Сукупність протиріч сучасного суспільства, яке впливає на деформацію соціальних відносин, моральних установок особистості, яка перестає переживати моральний конфлікт мотивів, визнавати культурні заборони, тягне за собою ризик деморалізації системи освіти, підриває гуманістичні прагнення психологічно здорової частини суспільства. Педагогічна складова культури повинна стати не тільки актуальною, але і ведучою проблемою суспільного розвитку. Педагогічна наука має стійкий стимулюючий ефект, гуманний вплив, що відбивається в прагненні людини до морального самовизначення, самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовне тлумачення смысложиттєвих орієнтацій зв'язується в науковій літературі з ціннісною сферою особистості (В. О. Ядов, Т. М. Харланова); з шляхами її самореалізації (М. Б. Боднар); з загальними суб'єкт-об'єктними орієнтаціями, які людина виявляє щодо ситуації своєї життєдіяльності (О. Ю. Коржова); з загальними детермінантами життєдіяльності людини, які визначають загальну спрямованість людини і реалізуються в конкретних життєвих ситуаціях (О. О. Грачов); з ціннісною і професійною сферою

(Г. А. Чередниченко); з умовами в досягненні життєвого і професійного самовизначення здобувача вищої освіти (С. М. Гончар); зі спрямованістю особистості, наявністю життєвих цілей, свідомістю виборів і оцінок, задоволеністю життям (самореалізацією) і здатністю брати за неї відповідальність, впливаючи на його хід (Н. Г. Каунова); загально-психологічні і соціально-психологічні ідеї про структуру і розвиток ціннісно-сислової і мотиваційної сфери особистості (Д. О. Леонт'єв, О. М. Леонт'єв, В. Е. Чудновський, Б. С. Братусь і ін.).

Постановка завдання (цілей статті). Мета статті полягає в дослідженні феномену «смиложиттєві орієнтації» та його педагогічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна педагогіка орієнтується на гуманістичний підхід до особистості, визначаючи людину як суб'єкта, здатного розуміти себе, оточуючих людей, будувати життя [7].

Особистість - це учасник історико-еволюційного процесу, який виступає носієм соціальних ролей і володіє можливістю вибору життєвого шляху, в ході якого він перетворює природу, суспільство і самого себе. У «Сучасному словнику з педагогіки» звертається увага на гармонійний розвиток особистості як «процес узгодженого збагачення раціонально-логічної і емоційно-психологічної сфер духовного світу людини, що припускає досягнення єдиноспрямованості його розуму, волі і почуттів» [8].

В цілому вся історія розвитку наукової педагогіки відображає стійкий інтерес до особистості вихованця як суб'єкта діяльності, носія духовно-моральних цінностей [3].

Біля витоків педагогічної теорії і практики розвитку особистості і прийняття його індивідуальності в освітньому процесі стояв Я. А. Коменський (XVII ст.). Він бачив сенс життя людини в саморозвитку, «вдосконаленні людської природи» [5]. Його погляди протистояли апологетам церковної середньовічної школи, школи релігійних догматів,

ідеалом якої був вихованець, який повинен зазубрювати релігійні тексти, позбавлений самостійності, покійно зносить побої [4].

Культивуючи ідеї гуманізму, демократизму, педагогіка епохи Просвітництва (XVII-XVIII ст.) Д. Локк вперше звернув увагу на роль самоаналізу в процесі розвитку дитини; Ж - Ж. Руссо проголосив свободу вибору вихованця вихідною умовою становлення особистості; І. Б. Базедов пов'язав самовизначення особистості з ідеєю гармонії між навчанням і моральним, фізичним вихованням. Ф. А. Вольф, І. Г. Кампе та ін. вказали на необхідність пов'язання виховання і навчання з життям, що дозволяло зосередитися на питаннях визначення сенсу життя, що полягали в суспільній корисності, патріотизмі, щасті. І. Г. Песталоцці, Ф. В. Фребель, Ф. А. В. Дістервег (XIX ст.) пропонували враховувати індивідуальні особливості особистості в процесі навчання і виховання, максимально сприяючи саморозкриттю особистості, її повноцінної освіти.

Кінець XIX - початок XX ст., як і наступні роки, в західноєвропейській «Новій педагогіці» пов'язані з реалізацією в навчальних освітніх закладах демократичних відносин і захистом суверенності особистості, його емоційних переживань, самостійного вибору інтересів, життєвих перспектив (Е. Белл, Е. Вебер, Д. Дьюї, А. Лай, П. Наторі та ін.). У цей період проголошується самоцінність духовного світу, свобода не тільки дорослої людини, але і дитини, на чому наголошували В. Дільтей, Р. Штейнер.

З 20-х рр. XX ст. по теперішній час гуманістичні уявлення про особистість в європейській педагогіці значно збагатилися за рахунок наукових досліджень педагогів-новаторів. Так, М. Монтесорі (Італія) розкрила в особистості вихованця незалежність і самостійність, єдність індивідуального і соціального, чуттєвого та інтелектуального. Я. Корчак (Польща) підкреслював, що особистість вихованця - це людина, що усвідомлює нарівні з дорослими свої права, здатний чинити опір конформізму, злу. Вивчаючи учня в умовах масової школи, Л. Кольберг (США) розкриває його особистість як людину, здатну реагувати на

гіпотетичні моральні дилеми, просуватися від нижчих до вищих щаблів морального розвитку, включатися в моральний аналіз вчинків (і власних, і оточуючих), що вміє прощати.

Розвиваючи демократичні ідеї своїх попередників, К. Д. Ушинський проголосив антропологічний принцип у підході до особистості вихованця. Ним було вказано на те, що педагогіці важливо спиратися на коло «антропологічних наук» (анатомії, фізіології і патології, логіки, філософії при особливому значенні психології) з метою пізнання особистості вихованця, а також залишати в ситуації виховання місце індивідуальній своєрідності, свободі особистісного «Я». Сенсом життя К. Д. Ушинський називав набуття людиною щастя, яке він розумів не як задоволення від «зовнішніх зручностей життя», а як душевне і духовне самовдосконалення завдяки розвитку розуму, волі, працьовитості, формуванню моральних цінностей. Вчений вводить в педагогіку поняття «прагнення», пояснюючи його як «свідоме бажання» потреби. Прагнення, за Ушинським, розрізняють на 3 види: 1) індивідуальне існування – вроджені; 2) суспільне і родове існування – душевні; 3) свідома діяльність, яка ототожнюється з прагненням жити, – духовні. Духовні прагнення, підрозділяючись на естетичні і моральні, пов'язані зі здібностями людини відчувати задоволення при здійсненні своїх ідей (творчістю). Тому настільки важливо створювати умови для переживання почуттів любові й огиди, гніву і доброти, ніжності; почуття страху і сміливості, сорому і самовдоволення, сумнівів і впевненості, байдужості і здивування. Педагог підкреслював особливість людини радіти майбутньому та насолоджуватись ним.

Початок ХХ в. в радянській педагогіці ознаменувався підвищенням інтересом до особистості вихованця як соціального феномену, з особистісними рисами вихованця пов'язувалися соціальна і інтелектуальна активність, морально-етична відповідальність, цілепокладання, освіченість, працьовитість, інтерес до мистецтва, перш за все читання, що висвітлено в працях П. П. Блонського, Н. К. Крупської, С. Т. Шацького та ін. Особистість

вихованця синтезує в собі біологічне і соціальне, її необхідно досліджувати з психологічних позицій, – стверджували відомі педагоги і психологи: М. Я. Басов, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, В. О. Сухомлинський і ін.

А. С. Макаренко ввів у педагогіку категорію «педагогічного оптимізму», захищаючи тим самим позитивістські тенденції у ставленні до особистості вихованця, доводячи наявність у ній здібностей до цілепокладання, самокорекції, самозміні в атмосфері довіри і вимогливою турботою з сторони колективу, педагогів.

В. О. Сухомлинський (50-70-і рр. ХХ ст.) актуалізував суто екзистенційні питання турботи, самовираження, саморозвитку, самоствердження особистості завдяки здатності вихованця, натхненного моральним ідеалом, поважати себе, оточуючих, розвиватися інтелектуально, емоційно, фізично, осягати глибину людських відносин (між юнаком і дівчиною, дитиною і батьками, старшим і молодшим), любити природу, цінувати працю, брати на себе відповідальність, вирішувати моральні конфлікти, бути патріотом.

В особистості учня як суб'єкта навчання О. Д. Божович, Г. О. Вайзер і ін. виділяють ієрархію:

- суб'єкт дії (людина свідомо регулює свою дію);
- суб'єкт діяльності (людина включає в діяльність широкий план минулого досвіду, прогнозує її результати);
- суб'єкт життєдіяльності (людина регулює зовнішній і внутрішній план своєї поведінки і діяльності).

Формуючи позицію суб'єкта навчання, вихованцеві недостатньо володіти предметною компетенцією, інтелектуальними потребами і бути готовим до здійснення навчальної роботи, орієнтуватися на освіту як цінність, вибірково ставитися до змісту навчання; йому необхідно бути готовим до вибору і критичного оцінювання ситуацій, власного стану. Тобто в структурній позиції вихованця-суб'єкта виділяється три складових: когнітивна, рефлексивна, особистісно смислова (ціннісна, мотиваційна,

емоційна). Звертаючи увагу на необхідність розрізнення в педагогічному процесі понять «суб'єктність» і «суб'єктивність», фахівці говорять про пріоритетність першого і про ситуативну значущість другого [2: 13].

У роботі А. В. Мудрика «Особистість з точки зору педагогіки» особистість вихованця розглядається як «система відносин, яка розвивається, з одного боку, до світу і зі світом, а з іншого – до себе і з самим собою» з урахуванням її психологічної та соціальної незрілості і, відповідно, потреби у взаємодії з дорослими [6: 7-13]. Поряд з цим сучасному вихованцеві досить просто перетворитися в жертву соціалізації, коли антигуманний вплив соціуму деформує його систему відносин.

Д. І. Фельдштейн пов'язує особистість вихованця з освітнім процесом, в який той залучений як в значиму сферу свого життєвого простору. Це дозволяє розгорнути в ньому горизонтально вертикальну хронотопну (просторово-часову організацію) матрицю педагогічної діяльності. «У цьому випадку тимчасова і просторова організація (хронотоп) особистості є елементом структури особистості (основою самоорганізації)», а також орієнтовною основою педагогічної діяльності, яка реалізується в просторі і часі функціонування конкретного закладу. Розвиненість почуття часу дозволяє особистості усвідомити його провідну роль в повсякденному житті, поведінці, проектуванні власного майбутнього, а також причетність до конкретного суспільства, цивілізації, вічності.

Б. М. Бім-Бад, розглядаючи виховання і самовиховання особистості через любов як центральну категорію життя людини, цивілізованого суспільства (в контексті педагогічної антропології), являє схему виховання і навчання в такий спосіб: «інтерес до діяльності – діяльність – успіх в ній – любов до неї – потреба в цій діяльності»[1].

Педагогічний енциклопедичний словник 2003 року вперше для наукової педагогічної літератури дає самостійну статтю про «сєнс життя» – це комплекс ціннісних уявлень, за допомогою яких людина співвідносить себе і свої вчинки з вищими цінностями, ідеалом (вищим благом)... Сєнс

життя не виводиться з життя, але привноситься в неї - шляхом її осмислення»[7: 264].

Поняття «орієнтація» з точки зору педагогіки слід розглядати в якості процесу та результату. Орієнтація як педагогічний процес передбачає проєктивні дії від задуму до результату, тобто вибір мети, підбір необхідних засобів для її досягнення, оцінку дії, його порівняння з загальною спрямованістю, цінностями. У проєктивну діяльність особистість здатна включатися при певному рівні готовності. Готовність – активно-дієвий стан особистості, установка на певну поведінку, мобілізація сил для виконання завдання; для готовності до дій потрібні знання, вміння, навички, налаштованість і рішучість вчинити ці дії [7: 97]. Орієнтація як результат означає вільне володіння широким колом знань, умінь, навичок у певній галузі.

Для того щоб в період входження в доросле життя загальнолюдські цінності не сприймалися молодою людиною як щось незбагненне, а тому й категорично нав'язуване, жорстко задане або, навпаки, безглузде, їй необхідно в процесі дорослішання надавати систематичну допомогу в осягненні життєвих цінностей і їх інтеріоризації. Даному питанню все більшу увагу приділяють сучасні фахівці в області педагогіки, розглядаючи процес формування смисложиттєвих орієнтацій через процес самопізнання (С. К. Гуськова); через процес соціальної адаптації (О. А. Пестерева); через формування ціннісних відносин особистості (Є. Ю. Холопова); виховання ціннісних відносин в освітньому процесі з опорою на приклад (І. В. Бабурова). Справедливо, на нашу думку, С. А. Єрмолаєв підходить до «смисложиттєвих орієнтацій» як до філософської категорії, уточнюючої педагогічну сутність поняття «самореалізація» (як самопізнання, самовизначення, самовираження, самоствердження), М. А. Полякова – як до формування світоглядної позиції, Г. К. Селевко підкреслює, що особистості вихованця властиво прагнути до самоствердження (самовиховання, самоосвіта, самовизначення, свобода вибору), самовираження (спілкування,

творчість і самотворчість, пошук, виявлення здібностей і сил), захищеності (самовизначенні, профорієнтації, саморегуляції, колективної діяльності), самоактуалізації (досягнення особистих і соціальних цілей, підготовці себе до адаптації в соціумі, соціальним пробам); сенс життя особистості у самовдосконаленні.

Огляд вікових періодизацій, прямо або побічно пов'язаних з формуванням смисложиттєвих орієнтацій особистості вихованця, продемонстрував стійкий інтерес педагогіки до даного питання. Д. Б. Ельконін вказав на особистісний розвиток вихованця, як результат появи психологічних новоутворень [9], Д. І. Фельдштейн запропонував теоретичну модель соціально-нормативної періодизації розвитку особистості, що фіксує особливості становлення соціально відповідальної позиції зростаючої людини, його мотиваційно-потребнісну сфери на різних фазах, етапах, періодах і стадіях онтогенезу – від саморозрізнення, через самоствердження до самовизначення та самореалізації. А. П. Караковський та ін. класифікаційною підставою обрав відносно самостійну емоційно-смислово доміную спількуванню; А.Є. Соловйова, Л. І. Рувинський орієнтуються на особливості вчинків і поведінки вихованців у період дитинства, підліткового віку, юності. Т. Д. Зінкевич-Євстигнєєва та ін. пов'язують рівень сформованості смисложиттєвих орієнтацій вихованця з образом мети, підкреслюючи, що знання про нього містяться в дитячих фантазіях і мріях; тільки в підлітковому віці вихованець інтуїтивно починає шукати сенс свого унікального життя; вихованець здатний до філософського розуміння сенсу життя і створенню власного образу цілей. З урахуванням даних уточнень можна представити ієрархічну модель формування смисложиттєвих орієнтацій вихованця на рівні постановки цілей життя в якості своєрідного «ланцюжка»: молодший шкільний вік – фантазування; середній шкільний вік – мріяння; старший шкільний вік – поступово починає формуватися сенс життя, визначаються ціннісні орієнтації, відбувається пошук свого місця у світі, юнацький вік – в цьому віці продовжується

розвиток особистості, юнак продовжує оцінювати себе та інших, своє ставлення до світу, формувати головні цілі та смисли. Зрозуміло, що дана етапність вкрай умовна, закономірні ситуації, коли йде своєрідне накладення процесів.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити наступні висновки: проведений аналіз розвитку досліджуваного нами феномена виявляє посилюючі розбіжності між потребою психологічно здорової людини в «надійній морально-світоглядній опорі - тих позитивних ідеалах і ціннісних орієнтирах, які були б адекватні духу часу і на яких можна було б вибудувати міцний будинок сучасної педагогіки», і гострим дефіцитом реальних можливостей формувати соціальні переконання, зміцнювати гуманістичну життєву позицію, багато в чому самостійно вирішувати філософські проблеми Буття.

Є необхідність формулювання педагогічного (на даному етапі поки робочого) визначення «смісложиттєві орієнтації особистості» – це базові гуманістичні цінності, що інтегрують абсолютні цінності (Життя, Здоров'я, Свобода, Добро, Істина, Праця, Краса, Відповідальність, Толерантність), і цінності емпіричні (цінності власного Я, рідного дому, малої батьківщини, національні та інтернаціональні), які особистість вивчає, розуміє, знає, інтеріоризує, спирається на них в процесі формування моральних ідеалів, переконань, життєдіяльності; одночасно це короткострокові і довгострокові життєві цілі (фантазії, мрії, реальні плани й перспективи, пов'язані з власним Я, сім'єю, професією, суспільством); завдяки їм планується здійснюється діяльність, усвідомлюється минуле, проектується майбутнє, організовуються адекватні, толерантні відносини з власним Я і оточуючим соціумом, світом в змозі свободи, впевненості, творчої активності, розуміння часу і простору з почуттями любові і відповідальності на основі самовиховання, самонавчання, саморозвитку в процесі освіти.

Література:

1. Бим-Бад Б.М. Любовь как категория педагогической антропологии [Электронный ресурс] / Б.М. Бим-Бад – <http://www.bim-bad.ru/biblioteka>

2. Божович Е.Д. Психодидактические вопросы развития школьника как субъекта учения // Психолого-педагогические проблемы развития школьника как субъекта учения / Под ред. Е.Д. Божович. – М.–Воронеж: МПСИ, НПО «МОДЭК», 2000. – С. 6-25.
3. Джуринский А.Н. История педагогики [/ А.Н. Джуринский. – М.: Владос, 2000. – 432 с.
4. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. : учебное пособие для педагогических уч. завед. // Под ред. акад. РАО А.И. Пискунова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 512 с.
5. Коменский Я.А. Всеобщий совет об исправлении дел человеческих: Избр. пед. соч. : в 2 т. / Я.А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982
6. Мудрик А.В. Общение в процессе воспитания / А.В. Мудрик. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 320 с.
7. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
8. Рапацевич Е.С. Современный словарь по педагогике / Сост. Е.С. Рапацевич. – Минск: «Современное слово», 2001. – 928 с.
9. Эльконин Д.Б. Избранные педагогические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 554 с.

Тайхриб К.А.
*ассистент кафедры методики
 профессионального обучения
 Николаевского национального
 аграрного университета*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ОРИЕНТАЦИЙ

***Аннотация.** «Смысл жизни» - один из самых вместительных, трудных, противоречивых и в одно и то же время более нужных дефиниций теории и практики гуманитарных наук, так как не только отображает социокультурные влечения европейской цивилизации, определенного человека, но и формирует их. В связи с этим значительное место необходимо отнестись межпредметным связям, собственно что характерно прогрессивной современной науке в целом. Это, в свою очередь, разрешает воплотить в жизнь междисциплинарный подход к исследованию передового образовательного процесса, особенностям деятельности его субъектов, раскрытию воспитательных ресурсов высшей школы. Выявлению педагогического потенциала феномена «смысложизненные ориентации личности» посвящена данная статья.*

***Ключевые слова:** смысл жизни, смысложизненные ориентации, юношеский возраст, жизненные планы, цели.*

Tayhrib K.A.
*Assistant Professor of the Department
 of Professional Training
 Mykolaiv National Agrarian University*

PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMATION OF LIFE-SENSE ORIENTATIONS

***Abstract.** "The meaning of life" - one of the most intensive, complex, controversial and at the same time the most popular definitions of the theory and practice of the humanities, as not only reflects the socio-cultural desire of European civilization, a particular person, but shapes them. In this regard, an important place must be attributed interdisciplinary communication,*

which is characteristic of modern science in general. This, in turn, allows for an interdisciplinary approach to the study of modern educational process, especially the activities of his subjects, the disclosure of the educational resources of high school. Identification of pedagogical potential of the phenomenon of "life-sense orientations of the person" is devoted to this article.

Key words: *meaning of life, life-sense orientations, adolescence, life plans, goals.*